

VALEMUISTOT ESITUTKINNASSA

Huomioita ja pohdintaa
Jussi Ruukonen

03/2017

Tiivistelmä

Tekijä	Tutkinto/kurssi ja opinnäytetyö/nimike	
Jussi Ruokonen	Poliisi (AMK)/20142C	
Julkaisun nimi	Julkisuusaste	
Valemuistot ja niiden huomioiminen esitutkinnassa	Julkinen	
Ohjaajat ja opintoaine/opetustiimi	Opinnäytetyön muoto	
Mari Koskelainen, lehtori/yleisvalmiudet	Kirjallisuuskatsaus	
Tiivistelmä		
Tämä opinnäytetyö on kirjallisuuskatsaus, jossa kartoitettavana ilmiönä on, mitä ovat valemuistot, miten ne syntyvät ja miten ne vaikuttavat esitutkinnassa. Tämän työn tarkoituksena on luoda yleiskuva valemuistoista tukeutumalla valemuistoihin liittyviin tutkimuksiin ja aiemmin kerättyyn tietoon. Tarkoitus on selvittää valemuistojen syntymiseen liittyviä asioita ja miettiä niiden vaikutusta poliisitoimintaan. Opinnäytetyö on tarkoitettu kaikille poliisin organisaatiossa työskenteleville, varsinkin niille, jotka ovat läheisessä kosketuksessa esitutkinnan kanssa. Opinnäytetyö on rajattu käsittelemään valemuistojen syntymistä aikuisilla ihmisillä. Lapsen kanssa toimimisesta esitutkinnassa on säädetty omat lakinsa ja toimintatavat. Lapset ovat myös herkempiä ja helpommin johdateltavissa. Rajausta on tällainen myös siksi, että suurin osa esitutkinnassa kuultavista ihmisistä kokemusteni perusteella on aikuisia, joten työ on näin ollen hyödyllisempi yleiskatsaus useammalle. Opinnäytetyön alkuun olen koonnut teoriaosuuden, jossa kerrotaan muistin toiminnasta, valemuistojen erilaisista syntymekanismeista sekä muistiin kiittyviistä tutkimuksista. Tämän jälkeen selvennetään poliisin esitutkintaa, jonka perään yhdistelen valemuistojen mahdollisista vaikutuksista esitutkintaan. Lopuksi yhteenvedossa kerron aineiston perusteella näkemyksiäni tavoista, joilla on mahdollista välttää valemuistoista koituvat hankaluudet.		
Sivumäärä	Tarkastuskuukausi ja vuosi	Opinnäytetyökoodi (OPS)
28	03/2017	AMKkorkeakoulutetut
Avainsanat		
muisti, valemuistot, kuulustelu, esitutkinta, poliisitoiminta		

1. JOHDANTO.....	1
2. MUISTIN TOIMINTA	2
2.1 Miten muisti toimii?	2
2.2 Loftuksen muistin malli	3
2.3 Muistijäljen katoaminen.....	5
2.4 Ajan vaikutus muistiin	6
3. VALEMUISTOT.....	7
3.1 Sisäiset tekijät.....	7
3.1.1 Havaintojen vaikutus	7
3.1.2 Havaintojen toistuminen ja riskit	8
3.1.3 Toden ja kuvitelman sekoittuminen.....	10
3.1.4 Olettamukset	10
3.2 Ulkoiset tekijät.....	10
3.2.1 Muilta kuullut asiat.....	10
3.2.2 Johdattelu	11
3.2.3 Harhaanjohtava tieto.....	13
4. POLIISIN NÄKÖKULMA VALEMUISTOJEN SYNTYMISEEN.....	14
4.1 Esitutkinnasta	14
4.1.1 Alustavat puhuttelut.....	15
4.1.2 Kuulustelut.....	16
4.1.3 Johdattelu	16
4.2 Miten välttää valemuistoja?	17
4.2.1 Sanavalinnat	17
4.2.2 Vastustaminen.....	18
4.2.3 Muistisuorituksen parantaminen	18
4.3 Jos muisto jo muuttunut.....	19
4.3.1 Puhuttamisen ja kuulustelujen kuvaaminen	19
4.3.2 Asian esilletuominen	19
4.3.3 Todistajalausunnon luotettavuus	20
5. YHTEENVETO JA POHDINTAA	21
6. TOTEUTUS JA ARVIOINTI	23
6.1 Luotettavuuden arviointi.....	23
6.2 Toteutus.....	24
6.3 Jatkokehitys	25
7. LÄHTEET.....	27

1. JOHDANTO

Opinnäytetyöni kertoo valemuistoihin liittyvistä asioista ja ilmiöistä sekä siitä, miten ne vaikuttavat poliisin työhön. Olen ollut aina kiinnostunut psykologiasta, vaikka se on vieras aihe. Välillä silmiin osuu mielenkiitoinen artikkeli aivoihin ja psykologiaan liittyvästä aiheesta. Niin tälläkin kertaa. Helsingin Sanomien artikkelissa tutkija Elisabeth Loftus kertoi valemuistoista ja niiden vaikutuksesta oikeuskäsittelyihin Yhdysvalloissa. Artikkelin oli todella mielenkiintoinen, ja pian oli selvää, että tässä voisi olla aihe opinnäytetyöhön.

Muisti liittyy olennaisesti poliisin työhön ja etenkin esitutkintaan. Muistiin liittyvistä asioista on kirjoitettu paljon. Yksi Suomea suurestikin kuohuttanut oikeusjuttu oli Anneli Auerin tapaus, jossa myös epäiltiin Auerin lapsilla valemuistoa tapahtuneesta.

Opinnäytetyö on suunnattu poliisin henkilöstölle työkaluksi ja ns. hyvä tietää-materiaaliksi esitutkintaa varten. Työssä selvennetään esitutkintaa ja poliisin työtä niiltä olisin, kun on tarpeellista niille, jotka eivät tiedä tai tunne kyseisiä käsitteitä.

Poliisin on kehityttävä organisaationa jatkuvasti, mutta jokaisen yksittäisen poliisinkin on myös lisättävä tietouttaan. Poliisiammattikorkeakoulussa käsitellään kuulustelopsykologiaan liittyviä aiheita pintapuolisesti. On tärkeää kouluttaa kaikille perusasiat ensin hyvin, jonka jälkeen vasta syventää tietoutta tarkemmin. Valemuistoihin koulutuksessa ei juuri keskitytä.

Valemuistot ovat aiheena tärkeä. Valemuistoihin liittyviä tutkimuksia on tehty paljon. Esitutkinnassa ollaan jatkuvasti muistiin liittyvien asioiden äärellä, joten siihen liittyvät asiat pitäisi olla jokaisen tiedossa.

Valemuistot ovat aiheena varsin vaikea. Niihin liittyy paljon psykologiaan ja ihmisen käyttäytymiseen liittyviä asioita. Niiden tunnistaminen ja niiden kanssa toimiminen on vaikeaa. Ei kuitenkaan tarvitse olla psykologian osaaja, että ymmärtää niiden päälle.

Työssä keskitytään aikuisten ihmisten valemuistoihin. Lapsen kuulemisesta on tutkimuksia ja materiaalia liittyen valemuistoihin, mutta työstä tulisi tällöin liian laaja. Lapsiin liittyvän materiaali jää siis käsittelemättä. Toinen rajaus liittyy traumaperäisiin muistin vääristymisiin. Traumaperäisiä vääristymisiä muistiin liittyen on myös, mutta

työssä käsitellään muistin valheellisuutta ilman traumoja. Kokemukseni mukaan suurin osa esitukinnassa kuultavista eivät ole kokeneet mitään traumaa. Näin ollen opinnäytetyön aihe on käyttökelpoisempi päivittäisessä työssä.

Lähteinä työssä käytetään pitkälti oikeuspsykologiaan liittyvää kirjallisuutta, sekä muistiin liittyvää kirjallisuutta. Työssä avataan lisäksi aiheesta tehtyjä tutkimuksia, niiden sisältöä ja tuloksia.

2. MUISTIN TOIMINTA

2.1 Miten muisti toimii?

Muisti on elintärkeä ihmiselle. Sitä tarvitaan kaikessa toiminnassa, joka perustuu taitojen, tietojen ja aiempien kokemusten hyödyntämiseen ja uuden oppimiseen. Ilman muistia nämä eivät olisi mahdollisia. Ihminen tarvitsee muistiaan koko ajan päivittäisten asioiden hoitamiseen. (Kalakoski 2014, 15).

Muistilla tarkoitetaan tietojen, taitojen ja kokemusten säilyttämistä. Ne säilyvät lyhytaikaisessa ja -pitkäaikaisessa muistissa. Muistilla tarkoitetaan myös asioiden kertaamiseen, tallentamiseen, mieleen palauttamiseen ja muokkaamiseen liittyviä prosesseja. (eml)

Lähestulkoon kaikki mitä ihmiset tekevät tai sanovat, riippuu muistin kitkattomasta ja tehokkaasta toiminnasta. Ihminen suorittaa muistitoimintoja luonnostaan, vaikka se vaatii käytännöllisesti katsoen muistihakujärjestelmien täydellistä toimintaa. Muistot ovat ikään kuin tallenteita siitä, miten ihminen on kokenut jonkun tapahtuman, eivät kopioita tapahtuneesta. (Schacter 1996, 12)

Muisti ei kuitenkaan ole täydellinen ja siihen liittyy rajoituksia. Ne ilmenevät muistin vääristymisinä, unohtamisena, ja oppimisen vaikeuksina. Muisti voi pettää monesta syystä. Kalakoski mainitsee, että muisti voi pettää aivojen toimintakykyä heikentävien sairauksien tai muiden erityisrajoitusten vuoksi, kuten muistisairauksien ja oppimisvaikeuksien kohdalla tapahtuu (Erkinjuntti, 2006). Muisti voi myös pettää

tilapäisesti yksilöllisten tilannetekijöiden, kuten univajeen tai stressin vuoksi (Kuikka ym. 2011). (Kalakoski 2014, 15).

2.2 Loftuksen muistin malli

Opinnäytetyössä mainitaan useaan kertaan Elisabeth Loftus, ja hänen esittämiään väitteitä. Loftus on amerikkalainen psykologian professori ja todistajapsykologian uranuurtaja. Hän on julkaissut useita teoksia ja artikkeleita liittyen muistisuoritusten luotettavuuteen ja todistajien havaintoihin. Loftus on tutkinut paljon erilaisia tekijöitä, jotka voivat vaikuttaa todistajien muistikuvien vääristymiseen. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 20).

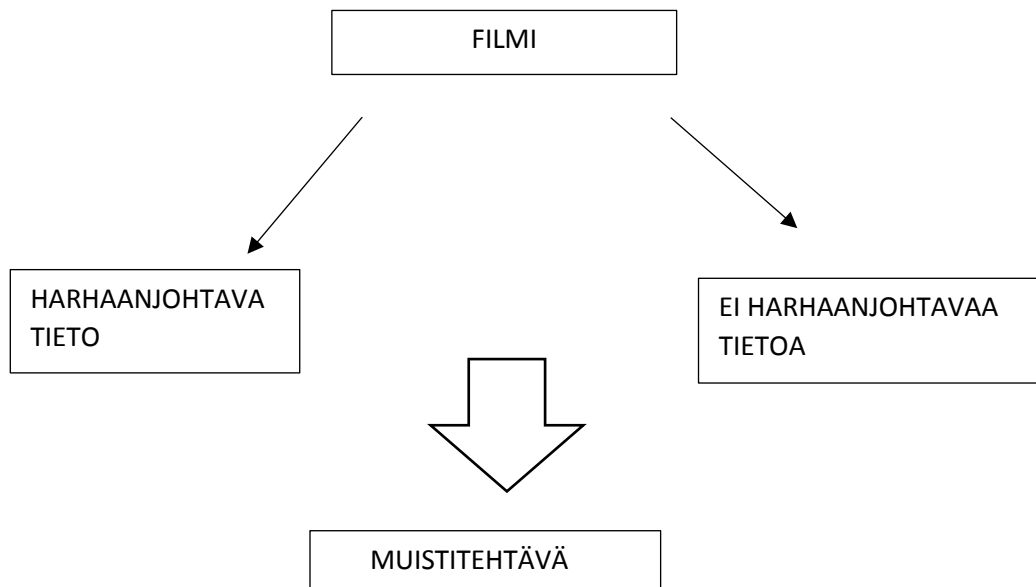
Loftuksen mukaan muisti ei toimi kuin videonauha tai kopiokone. Muisti ei pysty taltioimaan asioita juuri niin kuin ne ovat sattuneet. Muisti toimii niin, että todelliset havainnot sulautuvat yhteen tietorakenteisiin, muistoihin ja tunteisiin, jotka ihmisellä jo valmiiksi ovat. Tämän takia muisti ikään kuin yhdistelee, ja luo kokonaan uusia asioita (kuva 1.). Muistilla on ikään kuin rekonstruktivinen luonne. Lopullinen muistikuva voi tulla ulos melko erilaisena verrattuna alkuperäiseen tapahtumaan. Muistikuva voi vääristyä mieleen painamisen, säilyttämisen ja mieleen palauttamisen aikana. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 20).

Muisto on muutostilassa, kun sitä käsitellään. Palmgrenin mukaan, kun muisto palautetaan mieleen, se on hetken hyvin epävakaa ja altis muuntelulle (Palmgren 2016).

Loftuksen mukaan ympärillämme tapahtuu koko ajan niin paljon, ettemme mitenkään voi huomata kaikkia yksityiskohtia. Aivot eivät millään pysy mukana, vaan tulevat hätiin, ja paikkailevat informaation puutetta omilla arvauksillaan. Muisto on näin ollen tositapahtuman rekonstruktio, jota aivot ovat korjailleet. (Loftus 2003).

Bartlett (1932) päätteli, että muistot ovat menneiden tapahtumien kuvitteellisia rekonstruktioita. Hänen mukaansa muistikokemusta muokkaa itse muistin sisällön lisäksi myös muistajan asenne, joka tarkoittaa odotuksia ja oletuksia siitä, mitä olisi voinut tai pitänyt tapahtua. (Schacter 1996, 115).

Schacter mainitsee, että pitkäkestoista muistia on kolmenlaista. Episodisen eli tapahtumamuistin avulla ihminen muistaa menneitä tapahtumia. Semanttisen eli merkitysmuistin avulla ihminen luo käsitteiden ja miellehtymien verkon, johon tiedot maailmasta perustuvat. Proseduraalinen eli taitomuisti taas mahdollistaa uuden oppimisen. (Schacter 1996, 149).

Kuva 1. Todistajapsykologinen koeasetelma (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 21)

Korkmanin mukaan muisti on epäluotettava. Eri tutkimuksissa ihmisille on pystytty luomaan valheellisia muistoja eri tapahtumista. Esimerkiksi vaikka siitä, että ovat lapsena eksyneet ostoskeskukseen (Loftus), tai että he ovat sairastuneet syötyään tiettyntyyppistä ruokaa (Loftus). Kyseinen ruoka aiheuttaa tämän jälkeen pahoinvointia ihmisessä. Muisto on aivoissa yhtä todellinen kuin oikeakin muisto. (Inhimillinen tekijä 2016).

Kaaron mukaan valemuistoa voisi kutsua jonkinlaiseksi implantiksi. Se voi aluksi olla epäilyksen siemen, mutta josta voi sitten kasvaa järkyttävä tapahtumasarja (eml).

Loftus esittää samanaisia näkökulmia Korkmanin kanssa. Erilaisissa tutkimuksissa on käynyt ilmi, että aivot reagoivat valemuistoon täysin samoin kuin aitoon muistoon. Valemuisto herättää ihmisessä yhtä voimakkaita tunnereaktioita, kuin aito muisto. Vaikka muisto on elävä ja yksityiskohtainen, se ei tarkoita, että se olisi totta. (Loftus 2003).

Loftuksen mukaan ihmisiä tuomitaan jatkuvasti vankilaan pelkästään muistikuvien perusteella. Ongelmana hän näkee sen, ettei muistiin voi luottaa. (eml).

2.3 Muistijäljen katoaminen

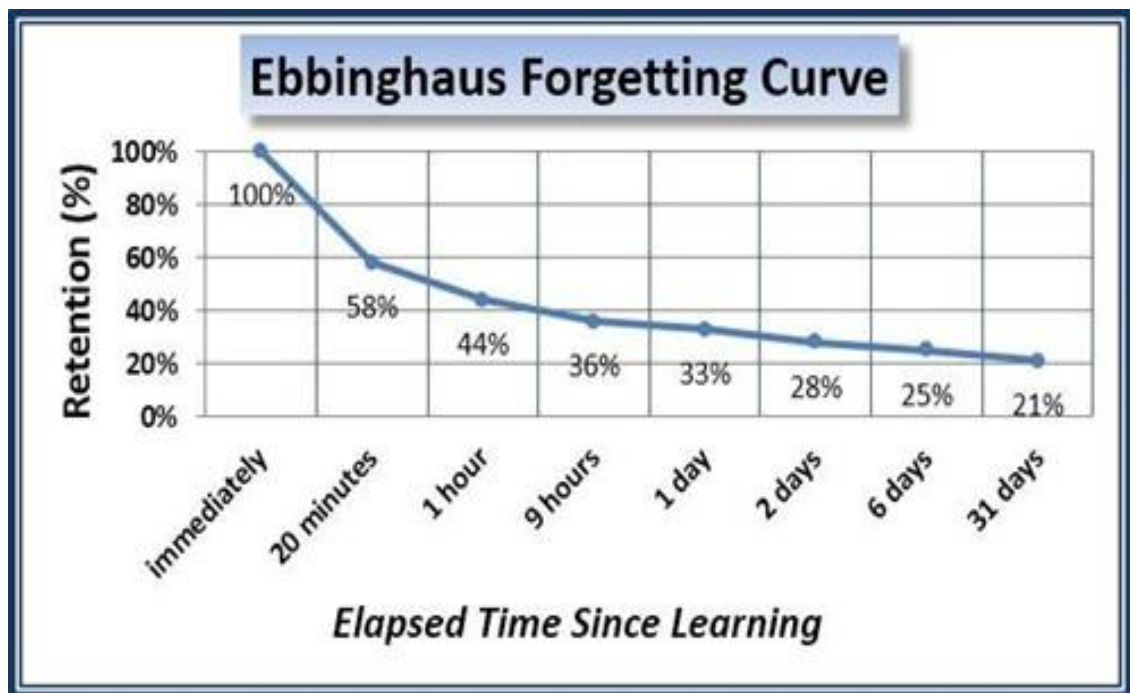
Muistijälki voi kadota ihmiseltä. Loftus teki kokeen, jossa koehenkilöille näytettiin diasarja. Diasarjassa nainen käveli ostoskeskuksessa ja laittoi tavaroita laukkuunsa. Diasarja jälkeen koehenkilöt lukivat selostuksen tapahtumista, jossa oli harhaanjohtavaa tietoa. Tämän jälkeen koehenkilöt saivat piiloisen muistitestin, jossa heidän piti tunnistaa epätäydelliset kuvat tapahtumasta. Tämän jälkeen he saivat avoimen testin, jossa kysyttiin esimerkiksi, ”Mitä työkalua nainen piti kädessään, vasaraa vai ruuvimeisseliä?”. Harhaanjohtava tieto vääristi muistia suuresti avoimessa testissä, mutta ei piiloisessa. Piilotestissä harhaanjohtava tieto paransi muistisuoritusta. (Loftus, Feldman & Dashiell, 1995 viitattu teoksessa Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 22-23).

Loftuksen mukaan harhaanjohtava tieto ei heikennä yksityiskohtien muistamista alkuperäisessä tapahtumassa. Kuitenkin alkuperäiset muistikuvat voivat muuttua harhaanjohtavan tiedon takia. Kukaan ei osaa sanoa, miksi avoimessa testissä harhaanjohtava tieto häiritsi muistisuoritusta. Loftuksen mukaan harhaanjohtava tieto voi yhdistyä muistikuvaan, ja näin ollen muuttaa sitä. (Loftus, Feldman & Dashiell, 1995 viitattu teoksessa Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 22-23).

Poliisin suorittama kuulustelu voi vastata suurelta osin edellä mainittua avointa testiä. Tutkinnassa on saattanut tulla esille harhaanjohtavaa tietoa, ja kun kuulusteltavalta kysytään mielipidettä kahden tai useamman eri vaihtoehdon välillä, saattaa kuulusteltava vastata väärin.

2.4 Ajan vaikutus muistiin

Ebbinghaus on tutkimustensa perusteella luonut unohtamiskäyrän (kuva 2.), joka kuvaa ajan vaikutusta muistamiseen. Myöhemmin muut muistitutkijat ovat testanneet unohtamiskäyrää laboratorion ulkopuolelle, ja osoittaneet sen määrittävän katoavuuden keskeisen piirteen. (Ebbinghaus 1885, viitattu teoksessa Schacter 2001, 24-25).

Kuva 2. Ebbinghauseen unohtamiskäyrä (Product Knowledge, Hermann Ebbinghaus and the 'Forgetting Curve')

Varhaisessa unohtamiskäyrän vaiheessa muisti pystyy säilyttämään tietoja hyvin yksityiskohtaisesti. Sen perusteella on mahdollista tuottaa hyvin tarkka, ellei täydellinen kuvaus tapahtuneesta. Ajan mittaan kuitenkin pienet yksityiskohdat katoavat, ja näin ollen häiriötekijöiden mahdollisuudet hämärtää ja muokata muistiamme lisääntyvät. (Schacter 2001, 27).

Muistikuviiin voi vaikuttaa muiden tekijöiden ohella myös muistisuorituksen jälkeen käydyt keskustelut. Pahimmassa tapauksessa esimerkiksi todistajan kanssa käydyt keskustelut kuulusteluissa tai asianajajan kanssa voivat muuttaa muistikuvia tapahtuman kulusta suuntaan tai toiseen. Etenkin silloin, kun muistikuvat

tapahtuneesta ovat vaikeasti palautettavissa mieleen, muutosta tapahtuu helposti. Tämä johtuu siitä, että ihmiset helposti muistavat väärin tietonsa lähteen. Jos ihminen on luonut muistikuvan tapahtuneesta keskustelujen ja uutisten pohjalta, voi hänen olla vaikea muistaa, mitkä tiedot ovat alkuperäisestä muistosta ja mitkä muualta tullutta tietoa. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 61).

3. VALEMUISTOT

”Valemuistot ovat muistikuvia todelta koetuilta tuntuvista tapahtumista, joita henkilö ei kuitenkaan ole koskaan kokenut” (Loftus, 1996, viitattu teoksessa Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 33).

Muisto on altis muuttumaan silloin kun sitä käsitellään. Kun alkuperäinen muisto palautetaan mieleen, se on hetken aikaa epävakaa ja altis muuntelulle (Palmgren 2016).

Valemuistoja voi syntyä monella tapaa. Seuraavassa kerron niiden erilaisia syntymekanismeja. Luetun aineiston ja tutkimusten perusteella olen jaotellut ne tähän työhön lukijaa helpottaakseni sisäisiin ja ulkoisiin tekijöihin.

Sisäisillä tekijöillä tässä tarkoitetaan ihmisen mielessä tapahtuvia, muistiin vaikuttavia asioita. Ulkoisilla tekijöillä tarkoitetaan tässä työssä niitä vaikutteita, jotka vaikuttavat ihmisen muistiin kehon ulkopuolelta, esimerkiksi muiden ihmisten vaikutus johonkin tiettyyn muistikuvaan.

3.1 Sisäiset tekijät

3.1.1 Havaintojen vaikutus

Iso osa muistoistamme liittyvät aikaisempiin kokemuksiimme ja havaintoihimme. Asiat, jotka muistamme, ovat usein riippuvaisia näistä kokemuksista. Epäselvissä tilanteissa ihminen saattaa olla taipuvainen tekemään tiedostamattoman ratkaisun säännönmukaisesti. Tämä siksi, että havaintokokemuksiamme koskevat arvostelmat ovat alttiita kognitiivisille vaikutuksille. (Arstila 2014, 191).

Kognitiivisten tilojen mahdolliset vaikutukset ihmisen havaintokokemusten sisältöön on jaettavissa kahteen ryhmään, suoriin sekä epäsuoriin vaikutuksiin. Epäsuorissa vaikutuksissa kognitiivisten tilojen vaikutusta välittää jokin teko. Esimerkkinä uskomus juuri keitetystä kahvista saa ihmisen menemään hakemaan kahvia kahvihuoneesta. Teko välittyy sillä, että kahvin tuoreen kahvin hakeminen vaatii teon, eli menemisen kahvihuoneeseen. Arstilan mukaan suorassa vaikutuksessa taas erillistä tekoa ei tarvita. Esimerkkinä uskomus tietyn esineen ominaisväristä, kuten omenan. (Macphersson 2011).

Havaintokokemukset voivat vaikuttaa oleellisesti todistajan lausuntoon. Otetaan esimerkiksi todistelut epäilystä tekovälineestä puukotus tapauksessa, jossa epäiltyjä tekovälineitä on useita, mutta ei tiedetä, mikä niistä. Tutkinnassa on tullut ilmi, että kyseinen puukko on Mora merkinen. Monelle voi tulla mielikuva mainittaessa Mora, punakahvainen puukko. Ovatko silti kaikki Mora-puukot juuri punakahvaisia? Todistaja voi silti sanoa puukon olleen punakahvainen, koska aikaisemmat havaintokokemukset Mora-puukoista ovat juuri punakahvaisia. Näin ollen todistaja muistikuva tapahtuneesta saattaa olla muuttunut ja valheellinen.

3.1.2 Havaintojen toistuminen ja riskit

Havaintojen osalta opinnäytetyössä käsitellään niitä monelta kantilta. Itse havaintojen todenperäisyyttä, kestoa ja toistumista, sekä aikaisempien havaintojen vaikutusta muistikuviin.

Jonkin tapahtuman kesto vaikuttaa suuresti kykyyn muistaa yksityiskohtia itse tapahtumasta. Jos tapahtuma on lyhytkestoinen, on muistikuvat yksityiskohdista tietenkin puutteelliset. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 24).

Keston lisäksi havainnon toistuminen ja taajuus vaikuttavat muistikuviin. Jos esimerkiksi jotkut kasvot toistuvat tapahtumassa useammin, ne ovat myös helpommin muistettavissa. Toisaalta taas tapahtuman toistuessa voi olla hankalaa muistaa, missä vaiheessa, milläkin kerralla ja milloin jokin asia on tapahtunut, eli toisin sanoen eri tapahtumaepisodien yksityiskohdat sekoittuvat (Hudson, 1990 viitattu teoksessa (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 24-25).

Vaikka havaintojen toistuminen voi vaikuttaa positiivisesti muistisuoritukseen, havaintojen runsaudella on vaaransakin. Esimerkiksi jossain tilanteessa useasti nähty henkilö voidaan muistaa nähdyksi jossain toisessakin tilanteessa, jossa tämä henkilö ei ole koskaan ollut. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 25).

Loftuksen kuvaamassa tapauksessa (Loftus 1996, 281-295) rautatieaseman lipunmyyjä tunnisti poliisin tunnistusrivistä ryöstön tehneen miehen väärin. Mies oli ostanut lipun myyjältä kolmesti ennen ryöstöä. Samanlaisia tuloksia on saatu myös kokeellisesti. Loftuksen tutkimuksen tulosten mukaan viaton henkilö tunnistettiin syylliseksi useammin silloin, kun tämän kasvot olivat muualta tutut, kuin silloin, kun tämä oli täysin tuntematon. Ihmisillä on siis useasti vaikeuksia tiedostaa, mistä lähteestä (lähdemuisto) jokin muistikuva tai tieto on peräisin. Ilmiötä kutsutaan tiedostamattomaksi siirtymäksi. (eml.)

Havaintojen keskeisyys on myös yksi osatekijä muistin luotettavuuteen. Jostain tapahtumasta muistetaan yleensä tärkein ja voimakkain toiminta ja silmiinpistävät yksityiskohdat. Yksityiskohtien silmiinpistävyys toisaalta riippuu henkilön aikaisemmasta elämäkokemuksesta ja -tilanteista. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 26)

Oman kokemukseni perusteella useat eri lähteet sekoittuvat keskenään helposti silloin, kun tapahtumat ovat samanlaisia. Monesti olen joutunut miettimään, mitenhän asiat ovat todellisuudessa menneet, kun olen keskustellut jostain tapahtumasta muiden kanssa. Osa keskustelukumppaneista muistaa jotain tapahtumia eri kerroilta kuin toiset.

Useasta eri lähteestä sekoittuneet muistot liittyvät myös aiemmin esiteltyyn tapaukseen, jossa rautatieaseman lipunmyyjä ryöstettiin. Mies, jonka lipunmyyjä virheellisesti tunnisti, oli tuttu tiskiltä, mutta eri kerralta. Tapauksessa itse ryöstötilanne, ja miehen kasvot sekoittuivat yhdeksi muistoksi, vaikka ne olivat käytännössä eri lähteistä.

Valemuistot voivat syntyä silloin, kun useasta eri lähteestä tulleet tiedot sekoittuvat toisiinsa. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 82).

3.1.3 Toden ja kuvitelman sekoittuminen

Ihmiselle voi syntyä valemuistoja muutenkin kuin manipuloinnin tai johdattelevien kysymysten johdosta. Ihmisen muistikuvat voivat myös muuttua valheellisiksi, kun tosi ja kuvitelmat sekoittuvat. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 81). Eräässä esimerkissä mies muisti ampuneensa nuorena kodittoman miehen (Cesi, 1995). Tosiasiassa hän oli ampunut koiran, josta hänelle oli tullut traumaattinen kokemus. Ilmeisesti muisto koiran ampumisesta oli toiminut pohjana muistolle, ja ahdistunut mielentila sotaan lähdöstä oli ruokkinut sitä ja muokannut sen virheelliseksi.

3.1.4 Olettamukset

Johonkin tulevaan tapahtumaan liittyvät oletukset ja odotukset voivat myös muokata muistikuvaa, vaikka ne eivät loppujen lopuksi osoittautuisikaan todenmukaiseksi (Schacter 1996, 116).

Kohdassa 3.2.3, harjaan johtavan tiedon osuudessa mainitaan esimerkki (Köhnken & Brockman, 1987) olettamusten vaikutuksista todistajan lausuntoon.

3.2 Ulkoiset tekijät

3.2.1 Muilta kuullut asiat

Ihmiselle voi muodostua muistikuvia tai täysin väriä muistoja, jos henkilö kuulee asioita muilta, ja liittää ne osaksi omaa muistikuvaa. Esimerkkinä muistot varhaisesta lapsuudesta, jotka suurella todennäköisyydellä ovat muiden kertomia asioita, jotka henkilö on ottanut omakseen. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 70).

Edellä mainittu ilmiö on muodostunut jopa ongelmaksi. Keskustelua on herättänyt tapaukset, joissa aikuisiässä oleva henkilö väittää muistavansa lapsuudestaan hyväksikäyttötapauksen. Näissä tapauksissa on vaikeaa todistaa, onko kyseessä aito muisto vai valemuisto. (eml)

Aihetta voidaan miettiä poliisin näkökulmasta. Vaikka opinnäytetyössä ei käsitelläkään kollektiivista muistia, sivuaa tämä aihe sitä. Jos henkilö on altis johdattelulle, tai jos henkilölle toistetaan tarpeeksi useasti samaa, väärää tietoa jostain tapahtuneesta, voi henkilö ottaa sen lopulta omakseen. Varsinkin niissä tapauksissa, kun henkilö ei ole ihan täysin varma jonkin tapahtuman kulusta, voi hänellä olla mahdollisesti suurempi riski ottaa väärä tieto omakseen.

3.2.2 Johdattelu

Seuraavaksi esitellään esimerkki poliisin johdattelusta. Kun esimerkkiä miettii, niin kuulustelija voi sortua johdatteluun tahtomattaankin, jos kuulustelijalla on itsellä mielestään selvä kuva tapahtumista, ja asenne on sellainen, että kuulusteltava valehtelee. Esimerkki meni seuraavasti:

Paul Ingram oli poliisipäällikkö, jota alettiin epäillä tyttärensä hyväksikäytöstä. Tytär oli kirkon naisjärjestön kokouksessa saanut kuulla, että jotain osallistujaa oli Pyhän Hengen mukaan hyväksikäytetty. Tytär pian kertoikin isänsä tehneen niin. Ingramin toinenkin tytär ja poika johdattelun tuloksena päätyivät syyttämään isäänsä samasta aiheesta.

Kuulusteluissa Ingram kiisti kaikki syytteet, eikä muistanut kyseisiä tapahtumia. Kuulustelijat kuitenkin toistelivat hänelle, että kyllä hän ne vielä tulee muistamaan. Vähitellen muistikuvia alkoi tulla esiin. Ingramia kuulusteltiin viisi kuukautta, jonka aikana hän myönsi useita rikoksia liittyen hyväksikäyttöön. Psykologi ja kuulustelijat siis ohjailivat Ingramia muistamaan valheellisia tapahtumia, jotka Ingram otti omakseen.

(Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 73-74)

Psykologi testasi kuulustelujen yhteydessä Ingramin muistikuvien luotettavuutta ja keksi täysin kuvitteellisen tapahtuman hyväksikäytöstä. Ingram ei aluksi muistanut tapahtumaa, ja kiisti sen. Kuitenkin johdattelun tuloksena hänelle muodostui muistikuvia ja hän pystyi lopulta kertomaan hyvin yksityiskohtaisen tarinan tapahtuneesta. Ingram oli kuulusteluissa altis johdatteluille, ja alkanut itsekin uskoa tehneensä

rikokset, joista häntä epäiltiin. (Ofshe, 1992, viitattu teoksessa Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 74).

Esimerkissä johdattelun tuloksena päästiin täysin väärään lopputulokseen. Kuulustelijoilla oli oma käsitys tapahtumista ja he halusivat tavalla tai toisella tunnustuksen asiaan. Painostaminen ja kovat otteet voivat olla joskus hyödyksi kuulusteluissa. On vain pidettävä kirkkaana mielessä, mitä niillä halutaan saada aikaan, ja mitä vaaroja painostamisessa saattaa piillä.

Toinen esimerkki perustuu myös tositapahtumiin. Se kuvaa sitä, kuinka helposti valheellinen muisto voi lopulta syntyä.

Kuulustelija: Missä söitte lounasta sunnuntaina?

Todistaja: En muista.

Kuulustelija: Todellako?

Todistaja: En vain muista.

Kuulustelija: No, puhuin veljesi vaimon kanssa, ja hän sanoi teidän syöneen Burger King:ssä.

Todistaja: Sanoiko hän tosiaan niin?

Kuulustelija: Kyllä.

Todistaja: Kyllä, muistan sen nyt. Se oli Burger King.

Kuulustelija: Oletko varma siitä?

Todistaja: Tottakai.

Keskustelu veljen vaimon kanssa sai todistajan ”muistamaan” tämän lounastaneen veljensä kanssa Burger King:ssä. Sitä ei kuitenkaan koskaan ollut tapahtunut. (Brainerd & Reyna 2005, 33-34).

Korkmanin mukaan, useinkaan ei ole kysymys tahallisesta toiminnasta. Kysymys on siitä, että ei ymmärretä, miten ihmisen muisti toimii. Tutkimusten mukaan meille on erittäin helppo luoda muistoja tapahtumista, joita ei ole koskaan ollutkaan. Aivot eivät osaa erotella oikeaa muistoa ja valemuistoa. (Inhimillinen tekijä, 2016).

3.2.3 Harhaanjohtava tieto

On jokseenkin epäselvää, miten harhaanjohtava tieto mahdollisesti vaikuttaa syntyneeseen muistijälkeen, kun se annetaan ennen muistisuoritusta. Loftus on tutkijaryhmänsä kanssa yrittänyt selvittää, katoaako muistijälki kokonaan, tai vaan osittain harhaanjohtavan tiedon takia. Toinen vaihtoehto taas on, että harhaanjohtava tieto vain häiritsee pääsyä alkuperäiseen muistijälkeen, ilman että alkuperäinen muistijälki katoaa. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 57).

Loftus järjesti kokeen, jossa oli filmi auto-onnettomuudesta. Tämän jälkeen koehenkilöille esitettiin filmistä kysymyksiä. Toiselle puolikkaalle esitettiin kysymys, jossa oli harhaanjohtavaa tietoa, ja toiselle puolikkaalle kysymys ilman harhaanjohtavaa tietoa. Harhaanjohtava tieto oli lato tien vieressä, jota filmissä ei ollut näkynyt. Viikon päästä koetilaisuudesta, koehenkilöiltä kysyttiin, olivatko he nähneet latoa. 17 % harhaanjohtavan kysymyksen saaneista ja 3 % muista koehenkilöistä muisti nähneensä ladon. Pelkästään maininta ladosta sai osan koehenkilöistä yhdistämään harhaanjohtavan tiedon omaan muistikuvaansa. (Loftus & Doyle 1997).

Todistajalle kuulusteluissa annettu tieto asianosaisten käyttäytymisestä tai syyllisyydestä voi myös vaikuttaa todistajan lausuntoon. Eräässä tutkimuksessa (Köhnken & Brockman, 1987) koehenkilöille näytettiin video auton ja moottoripyörän kolarista. Osalle kerrottiin kielteistä tietoa kuljettajista ja osalle ei. Kielteistä tietoa saaneet koehenkilöt antoivat helpommin kielteisiä todistajalausuntoja kuljettajista, kuin vertailuryhmä. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 58-59).

Edellä mainitussa tapauksessa, ei suoranaisesti luoda valemuistoa. Tapauksessa on silti yhtymäkohtia muistiin. Todistajilla ei lähtökohtaisesti ole mitään tietoja asianosaisten myöhemmästä käyttäytymisestä tai syyllisyydestä. Kun kuulustelija antaa tällaista tietoa kuultavalle, voi hän vaikuttaa kuultavan lausuntoon ennakoasentein asianosaisista. Tällä tavoin kuulustelija voi ikään kuin ruokkia ns. valheellista tietoa ja vahvistaa kuultavan muistia tapahtumista.

4. POLIISIN NÄKÖKULMA VALEMUISTOJEN SYNTYMISEEN

Tässä osiossa käsitellään valemuiستojen syntymiseen ja luomiseen liittyviä asioita poliisin näkökulmasta. Valemuiستot ja muistin toiminta liittyvät hyvin läheisesti poliisin työhön. Ne ovat läsnä koko esitutkinnan ajan alustavista puhutteluista aina esitutkinnan päätökseen asti, ja vielä sen jälkeenkin tuomiosituin käsittelyssä. Seuraavaksi käyn läpi hieman esitutkintaa, ja miten valemuiستot voivat vaikuttaa eri vaiheissa.

Huomioitavaa on se, että todistajat jotka esitutkinnan aikana kertovat virheellisiä asioita tapahtuneesta, tai kertovat nähneensä ihmisiä, joita ei tilanteessa oikeasti ollut, voivat ohjata esitutkintaa täysin väärään suuntaa. Todistajat voivat aiheuttaa tilanteen, jossa tärkeät todisteet jäävät huomiotta, asettaa syyttömät ihmiset epäillyiksi, ja pahimmassa tapauksessa johtaa lopputulokseen, jossa tuomitaan syytön ihminen. (Branerd & Reyna, 2005, 219).

4.1 Esitutkinnasta

Esitutkinnassa eri asianosaisilla ja todistajilla on erilaiset velvollisuuden pysyä totuudessa, ja seuraavaksi ne kerrotaan jokaisen osalta erikseen. Kunkin kohdalla ne on määritelty esitutkintalaissa (ETL 805/2011). Voisi esittää, että totuudessa pysyminen ja valemuiستot liittyvät mahdollisesti toisiinsa. Onko syytä epäillä kuultavan tahallaan valehtelevan, vai onko kuultavan sanomassa kyse valemuiستosta?

Rikoksesta epäillyn osalta esitutkintalaissa sanotaan, että rikoksesta epäillyllä on itsekriminointisuoja. Se tarkoittaa sitä, että epäillyllä oikeus olla myötävaikuttamatta sen rikoksen selvittämiseen, josta häntä epäillään. Hänen ei tarvitse kertoa mitään, mikä auttaisi rikoksen selvittämisessä, eikä hänen tarvitse puhua totta. (ETL 4:3 § 22.7.2011/805).

Esitutkintalain 7:6 § (22.7.2011/805) mukaan asianomistajalla on negatiivinen totuudessa pysymisvelvollisuus. Asianomistajan sekä tämän edustajan ja asiamiehen on puhuttava totta, kun selvitetään käsillä olevaa tapahtumaa. Asianomistajan ei kuitenkaan tarvitse oma-aloitteisesti kertoa mitään, eikä hänen tarvitse vastata

esitettyyn kysymykseen, mutta jos hän haluaa kertoa itse tai vastata kysymykseen, hänen on puhuttava totta. (Helminen-Fredman-Kanerva-Tolvanen-Viitanen 2012, 386, viitattu teoksessa Rantaeskola, 2014).

Esitutkinlaissa (ETL 7:8 § (12.6.2015/736) sanotaan, että todistajan on puhuttava totta ja kertoa, mitä hän tietää tutkittavasta asiasta mitään salaamatta.

Perättömästä lausumasta viranomaismenettelyssä säädetään rikoslaissa. Rikoslain 15:2 § kohdassa sanotaan, jos joku muu kuin rikoksesta epäilty henkilökohtaisesti läsnä olevana rikoksen esitutkinnassa kuulusteltaessa valehtelee, tai ilman laillista syytä salaa rikokseen kuuluvan seikan, hänet on tuomittava perättömästä lausumasta viranomaismenettelyssä sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi (RL 15:2 § (24.7.1998/563).

Voi olla vaarana, että esitutkintaa suorittava viranomainen tekee tässä kohtaa virheen syyttämällä kuulusteltavaa edellä mainitusta rikoksesta, jos hänellä ei ole pienintäkään tietoa valemuistoihin liittyvistä asioista. Syytä olettaa- kynnyshän ei ole kovinkaan korkea. Jos kuultava muuttaa kertomustaan, voi raja ylittyä, vaikka tietoista tarkoitusta asioiden kertomiselle eri tavoin kuin aiemmin, ei ole. Tietenkin kyseinen teko vaatii toteutuakseen tahallisuuden.

4.1.1 Alustavat puhuttelut

Kun on tapahtunut jokin rikos, ja paikalla oleva partio suorittaa alustavaa puhuttelua, esitutkintalain 7 luvun 20 § ei edellytä, että puhutettavalle henkilölle olisi ilmoitettava ennen kuulusteluja tehtäviä ilmoituksia (ETL 7:20 § 22.7.2011/805). Kuitenkin puhutettava saattaa jo alkuvaiheessa kertoa tärkeää tietoa tapahtuneesta, ja hän muistaa tapahtumat hyvin. Jos puhutettavan asemaa ei vielä tiedetä, hänelle ei ole ilmoitettu asemaa ja oikeuksia, hänen kertomaansa ei voi käyttää todisteena. Varsinkin vakavammissa rikoksissa olisi hyvä saada alustavat puhuttelut videolle, ja niin, että puhutettavan asema ja oikeudet sekä velvollisuudet ovat selvillä hänelle itselleen. Puhutettava saattaa myöhemmin unohtaa tapahtumia tai muistikuvat voivat vääristyä, ja tämän takia puhutuksen videoinnilla on suuri merkitys myöhemmässä vaiheessa

prosessia. Jos alustavat puhuttelut suoritetaan ilman oikeuksien ja velvollisuuksien kertomista, otetaan riski, että saatua näyttöä ei voida käyttää (Rantaeskola 2014, 123).

4.1.2 Kuulustelut

Esitutinnan aikana voi tulla vastaan tilanne, jossa asianosaisia ja todistajia on kuultava useampaan otteeseen samasta asiasta. Syynä tähän voi olla esimerkiksi tapahtumien kulun tarkentaminen. Kuten jo aiemmin mainitsin, muistikuvat tapahtumista voivat muuttua matkan varrella. Niissä tapauksissa, kun todistajan lausunnolla voi olla suuri merkitys lopputuloksen kannalta, lausunnon muuttuminen pahasti voi heikentää sen todistusarvoa.

Helsingin Sanomissa kritisoitiin sitä, että poliisin suorittamia kuulusteluja tallennetaan liian harvoin videolle. Fredmanin mukaan oikeuden käsittelyyn menee jatkuvasti tapauksia, joissa kuultavat kertovat poliisin johdatelleen ja lupailleen turhia. Jutussa haastateltiin asianajaja Markku Fredmania ja keskusrikospoliisin rikosylikomisario Thomas Elfgreniä. Molempien mielestä tallentaminen videolle tai äänittäminen helpottaisi jutunkäsittelyä jatkossa. (Helsingin Sanomat, 2014)

4.1.3 Johdattelu

Johdattelulla voi olla suuri vaikutus esitutinnan lopputulokseen. Kuulusteluissa ja oikeudenkäyntiprosessin eri vaiheissa voi olla vaarana väärin kertomusten tai jopa väärin tunnustusten syntyminen johdattelun takia (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 123). Tästä esimerkkinä Ingramin tapaus, joka esiteltiin aiemmin luvussa 3 (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 73-74).

Väärin kertomusten tai tunnusten syntyminen ovat syitä, miksi asianosaisten ja todistajien johdateltavuuden ja myöntymistapausten arviointi voi olla tarpeen. Mukautumis- ja myöntymistäipumus tarkoittavat sitä, että henkilö mukautuu tai myöntyy esitettyihin asioihin tietoisesti. Mukautumisessa henkilö yleensä tekee niin, koska hän olettaa siitä olevan jotain hyötyä. Myöntymistapauksissa henkilö yleensä vastaa kysymyksiin myöntävästi, huolimatta kysymysten sisällöstä. Johdateltavuus

tarkoittaa taas sitä, että henkilö hyväksyy toiselta omaksutun ehdotuksen tai asian, ilman että hän tajuaa tulleen vaikutetuksi. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 124-125).

Opinnäytetyössä esiteltyjen teorioiden pohjalta on mahdollista, että juuri tämä ihmisten johdateltavuus liittyy muistihäiriöihin ja valheellisiin muistoihin. Nimenomaan juuri sen takia, että asioiden omaksuminen tapahtuu tiedostamatta. Asiat omaksutaan, ja kun niitä tarpeeksi toistetaan. Voi olla, että oikean muiston ja väärän, johdatellun tiedon raja katoaa, ja ihminen omaksuu johdatellun tiedon täysin omakseen, ja alkaa uskoa siihen.

4.2 Miten välttää valemuistoja?

4.2.1 Sanavalinnat

Sanavalinnoilla ja kysymysten muotoilulla on mahdollisuus johtaa kuultavaa ihmistä harhaan. Koehenkilöille näytettiin video, jossa kaksi autoa kolaroivat. Koehenkilöiden arviot autojen nopeudesta videolla vaihtelivat sen mukaan, miten asiasta kysyttiin. Osalle esitettiin kysymys, ”Millä nopeudella autot kulkivat, kun ne paiskautuivat yhteen?”, ja osalle ”Millä nopeudella autot kulkivat, kun ne kolaroivat?”. Voimakkaamman sanan sisältävä kysymys sai autot kulkemaan koehenkilöiden mukaan keskimäärin kovempaa, kuin lievemman sanan sisältämä kysymys. (Loftus & Zanni. 1975)

National Geographic kanavan esittämässä Brain Games- sarjassa ”Retrain your brain”- jaksossa toistettiin Loftuksen koe uudelleen. Jaksossa auto törmäsi pysäköityyn autoon. Osalle koehenkilöistä esitettiin voimakkaamman verbin omaava kysymys ja osalle lievemman omaava. Tulokset olivat samansuuntaiset kuin Loftuksen kokeessa. Auton oikea nopeus oli 30 km/h.

Vaikka sanavalintojen vaikutus ei sinällään luo valemuistoa, voi se silti vaikuttaa muistoon ja saastuttaa sen. Jos kuultavalta tiedustellaan asiasta myöhemmin uudelleen, voi kuulusteltava muistaa ainoastaan aiemmin kertomansa nopeuden ja muistikuvaa alkuperäisestä tapahtumasta ei enää ole. Samoin kun harhaanjohtavan tiedon yhteydessä, alkuperäinen muistisuoritus on kadonnut.

4.2.2 Vastustaminen

Harhaanjohtavaa tietoa on myös mahdollista vastustaa. Jos harhaanjohtava tieto on räikeää ja täysin selvää, kuultava ei luultavasti liitä sitä omiin muistoihinsa. Esimerkiksi jos kuultavalle sanotaan, että rikospaikalla oli vaaleanpunainen elefantti, ei se todennäköisesti yhdisty kuultavan omaan muistoon. Selvästi harhaanjohtava tieto voi saada kuultavan varovaiseksi kuulemastaan, sekä tarkkailemaan hänelle kerrottua tietoa. Jos kuultavalle varoitetaan etukäteen harhaanjohtavan tiedon mahdollisuudesta, muistisuorituksen kannalta väärällä tiedolla ei ole niin paljon merkitystä. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 60).

Harhaanjohtavan tiedon vastustamista voi lisätä sitoumus alkuperäiseen kertomukseen. Bregman ja McAllister (1982) tekivät kokeen, jossa osa koehenkilöistä allekirjoittivat kertomuksensa ja osa ei. Kun kertomuksia käytiin uudelleen läpi, ne jotka olivat allekirjoittaneet kertomuksensa, pysyivät niiden takana useammin, kuin jotka eivät olleet. Tämän perusteella kuulustelupöytäkirjan allekirjoitus tukee tätä. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 60).

4.2.3 Muistisuorituksen parantaminen

Ihmisten muistisuoritusta on mahdollista parantaa tietyillä menetelmillä. Muistille on täysin normaalia unohtaa asioita tai väaristellä niitä. On normaalia, että ihminen täydentää muististaan aukkoja omilla ajatuksillaan ja tulkinnoillaan, jos selvää muistikuvaa ei ole. (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 130).

Tutkimusten mukaan, vapaa muistista palauttaminen, eli henkilön vapaa kerronta tapahtuneesta, antaa yleensä kaikkein tarkimman lopputuloksen. Se on kuitenkin vähiten täydellinen. Täydellisyyttä voidaan parantaa esittämällä tarkentavia kysymyksiä aiheesta. (Loftus 1996)

Riskinä on tilanne, jossa alkuperäiset tiedot on saatu johdattelemalla tai ovat muiden tekijöiden takia valheellisia. Jos tämän jälkeen muistisuoritusta parannetaan uusissa kuulusteluissa, voi alkuperäinen tarina muuttua oikeaan, positiivisempaan suuntaan.

Kuitenkin merkitys kuulustelukertomuksen muuttumisella voi olla taas negatiivinen todistelun kannalta.

4.3 Jos muisto jo muuttunut

4.3.1 Puhuttamisen ja kuulustelujen kuvaaminen

Kuulustelujen kuvaaminen myöhempää todentamista varten olisi suotavaa, etenkin rikoksen vakavuutta huomioidessa. Esitutkintalain 9:3 § sanotaan, että kuulustelu voidaan nauhoittaa tai kuvata kokonaan tai osaksi, jos asian laatu kuulusteltavaan liittyvät asiat vaikuttavat siltä, että kuulustelun voisi todentaa jälkikäteen (ETL 9:3 § 22.7.2011/805.) Kuulusteltavaan liittyvät seikat voivat olla ikä, päihtymys, mielentilan häiriö tai kuultavan käytös liittyen kielteiseen suhtautumiseen kuulusteluun tai velvollisuuksiin (Rantaeskola 2014, 250). Listalta puuttuu kuitenkin kokonaan muistiin liittyvät asiat. Rantaeskola sivuaa kuitenkin aihetta mainitsemalla, että tallentaminen voi olla aiheellista, jos alustavien puhuttelujen tai muiden asioiden perusteella voi olettaa kertomusten olevan ristiriitaisia (eml). Kuten kohdassa 4.2 mainittiin ajan vaikutuksesta muistin tarkkuuteen, ihminen muistaa tapahtumat huomattavasti paremmin, mitä vähemmän aikaa itse tapahtumasta on kulunut.

Jos kuulusteltavan kertomus muuttuu myöhemmässä vaiheessa prosessia, videoitu tallenne kuulustelusta voisi olla pitävämpi todiste, kuin kirjattu kertomus. Väitteet johdattelusta tai muista epäkohdista voisi sulkea pois. Jos esimerkiksi puolustus esittäisi argumentin todistajan muistamattomuudesta, kun häntä kuultaisiin oikeudessa, olisi mahdollista näyttää lyhyen aikaa tapahtuman jälkeen kuvatun kuulustelun tapahtuneesta.

4.3.2 Asian esilletuominen

Asia muistin epävakaudesta olisi hyvä tuoda esille jo kuulusteluvaiheessa kuultavalle, jotta tämä osaisi varautua siihen. Vaikka kuulusteltava ei välttämättä ota asiaa tosissaan, hän voi silti mahdollisesti tiedostamatta olla tarkkaavaisempi ja vähemmän

alttiimpi harhaanjohtavalle tiedolle, kuten aiemmin mainittiin varoittamisesta kohdassa 4.2.2.

Jos kuitenkin niin käy, että jossain vaiheessa prosessia huomataan, että todistajan kertomukset vaihtelevat rajusti, eikä viitteitä valehtelusta ole, voisi olla hyvä ottaa asiantuntija apuun. Voi hyvin kuvitella oikeuden istunnossa puolustuksen tarttuvan kovaa kiinni todistajan kertomusten muuttumiseen, ja näin heikentävän niiden todistusarvoa. Siihen asiantuntijan avulla olisi mahdollista varautua. Tämä olisi hyvä kuitenkin tiedostaa jo esitutkinnan aikana, jolloin valmistautumiseen olisi enemmän aikaa. Sehän on selvää, että on tutkijan vastuulla seurata ja pitää kokonaiskuvaa yllä. Onkin siis hyvä tiedostaa muistin epävakauteen liittyvät asiat, jos aikaisessa vaiheessa.

4.3.3 Todistajalausunnon luotettavuus

Todistajalausunnon luotettavuuden arviointi on kiinnostanut psykologeja jo pitkään. Onko mahdollista erottaa totuudenmukainen lausunto epäluotettavasta joidenkin tunnusmerkkien avulla? Totuus kiteerejä on kehitelty pitkään ja loppujen lopuksi Steller ja Köhnken kehittivät oman kriteeriperusteisen lausunnon analyysimenetelmänsä. (Steller & Köhnken 1989, viitattu teoksessa Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 136). Menetelmän sisältökriteerit ryhmitellään lausunnon yleisiin ominaisuuksiin, spesifeihin sisältöihin, sisällön erikoisiin piirteisiin, motiivaatiosisältöihin ja rikosspesifeihin elementteihin (Steller & Köhnken 1989).

Kuitenkin totuudessa pysymään pyrkivä ihminen voi silti antaa hyvinkin yksityiskohdiltaan todella virheellisen lausunnon. Epäluotettavuus ei siis vaadi aina tahallista asioiden vääristelyä. Juuri tämän takia myös epäluotettavassa lausunnossa voi olla täysin samoja asioita ja piirteitä, kuin luotettavassa lausunnossa (Haapasalo, Kiesiläinen, Niemi-Kiesiläinen 2000, 140-141).

5. YHTEENVETO JA POHDINTAA

Seuraavaksi kerrotaan yhteenveto huomionarvoisista asioista, jotka liittyvät valemuistoihin ja muistiin ylipäättään esitutkinnan aikana. Huomioitavaa on se, kuten teoria osuudessa kerrotaan, että muisti täydentää, muuttaa ja korjaa syntyneitä muistikuvia yksilöllisesti. Menetelmiä ei siis voi yleistää, mutta ne antavat kuitenkin suuntaa.

muisti:

- **täydentää**
- **muuttuu**
- **korjaa**
- **keksii omiaan, itse vs. muut ulkoiset vaikutteet**

- **kysymykset**

Kuultavalle esitettyjen kysymysten tulisi mielellään olla avoimia kysymyksiä. Ei suljettuja, koska jos kuultava ei välttämättä muista tapahtumasta mitään, hän saattaa helposti vain myöntyä ja vastata jotain, kuten kohdassa 4.1.3 mainittiin ihmisten myöntymistaipumuksista. Suljetuissa kysymyksissä ei myöskään herätellä muistia, ja kuultava vastaa vain esitettyyn kysymykseen. Kuultavalla voi olla aiheeseen liittyvää muutakin tietoa, mikä jää tässä tapauksessa pimentoon. Muistin osalta parhaan tuloksen saa, kun antaa kuultavalle mahdollisuuden vapaaseen kerrontaan, ja tarpeen vaatiessa tarkentaa asioita tarkentavien kysymysten avulla, kuten Loftus mainitsee kohdassa 4.2.3.

- **ei johdattelua**

Kuulustelijan on hyvä välttää kuultavan johdattelua. Pahimmassa tapauksessa se voi saada lopputuloksen kannalta ikäviä piirteitä, kuten kohdassa 3.2.2 kerrotussa Ingramin tapauksessa kävi. Johdattelulla myös voidaan vaikuttaa kuultavan kerrontaan.

- **neutraalit sanavalinnat**

Kun puhutetaan asianosaisia tai todistajia, olisi tärkeää, että kysymykset tapahtumista olisivat mahdollisimman neutraaleja, kuten kohdassa 4.2.1 esitellyssä Loftuksen ja Doylen kokeessa näytettiin toteen. Sanavalinnoilla voi olla merkitystä lausunnon sisältöön ja tätä kautta kuultavan muistikuviiin tapahtuneesta. Jos kuultava muistaa, mitä hän on sanavalinnoin ”johdateltuna” sanonut jostain, hän luultavasti pysyy tässä mielipiteessä, eikä objektiivista muistikuvaa ja mielipidettä enää välttämättä saada takaisin.

- **varoittaminen virheellisistä tiedoista**

Mahdollisista virheistä tai ylipäättään virheellisestä tiedosta olisi hyvä varoittaa kuultavaa, kuten kohdassa 4.2.2 kerrotaan. Jos kuulustelija ei ole varma omista tiedoistaan, mutta niiden paikkansapitävyys on varmistettava kuulustelussa, varoittaminen voisi olla suotavaa. Näin kuultava voi tietoisesti tai tiedostamattaan olla tarkkaavaisempi ja vastustaa harhaanjohtavaa tietoa.

- **kuvaaminen alussa**

Alustavien puhutteluiden kuvaaminen. Heti kun asianosaisten ja todistajien asemat ovat selvät, olisi hyvä saada heiltä alustavat puhuttelut videolle varsinkin vakavissa tapauksissa. Muisti heikkenee huomattavasti ajan kuluessa, kuten Ebbinghousen unohtamiskäyrä osoittaa kohdassa 2.4. Ihminen muistaa asiat parhaiten heti tapahtuman jälkeen. Tässä vaiheessa sisäiset tekijät kuten unohtaminen, muistikuvan muuttuminen sitä käsitellessä, muistin täydentäminen, kuvitellun ja toden sekoittuminen ynnä muut sisäiset tekijät eivät ole ehtineet vaikuttaa muistoon. Myöskään ulkoiset tekijät, kuten johdattelut, harhaanjohtava tieto tai ulkoiset ärsykkeet, kuten media eivät myöskään ole ehtineet vaikuttaa.

- **ei mielellään useita kuulusteluja samasta asiasta, jos tärkeä**

Kuten aiemmin selvitettiin, muisto on altis muuttumiselle, kun sitä käsitellään. Jos vain on mahdollista, olisi hyvä välttää useita kuulusteluja samasta asiasta. Joka kerta, kun muiston ottaa puheeksi ja sitä ruvetaan kaivelemaan, on se epävaka ja se voi muuttua. Vaarana tässä on se, että tärkeäkin lausunto voi menettää todistusarvoaan oikeuden näkökulmasta ja vastapuoli sen luultavasti huomaa.

- **ei tuoda uutta tietoa kuulusteluun, jos ei pakko, varsinkaan jos ei ole varma sen todenperäisyydestä**

Jotta välttyttäisiin virheellisen tiedon syöttämiseltä kuultavalle, täytyy olla tarkkana mitä ja miten tietoa tuo kuulusteluun. Joissain tapauksissa se on tärkeää ja totta kai merkittävä kuulusteluun, jos tietoa tuodaan. Vaarana piilee juuri se, että kuultava voi omaksua ulkopuolelta tulleen tiedon itselleen. Varsinkin kun korkeaa auktoriteettia edustava poliisi sanoo jotain, niin sen on oltava niin.

6. TOTEUTUS JA ARVIOINTI

6.1 Luotettavuuden arviointi

- **muisti on yksilöllinen**

Jokaisen ihmisen muisti ja mieli ovat yksilöllisiä. Kukaan ihminen ei näe tai koe asioita täysin samalla tavalla, kun toinen. Kuten aiemmin kävi ilmi, menneet tapahtumat ja kokemukset vaikuttavat siihen, miten asiat näemme ja muistamme. Opinnäytetyössä ilmenneitä asioita ei siis voi pitää absoluuttisena totuutena. Ne kuitenkin antavat suuntaa ja herättävät ajatuksia.

- **kuulustelijat ovat yksilöitä**

Esitutkintaa suorittavat ihmiset ovat myös yksilöitä. Jokaiselle on tullut oma tapa tehdä asioita ja esimerkiksi vaikkapa kuulustella. Teoriat johdatteluista ja sanavalintojen

käytöstä ovat tutkimuksilla havaittu, mutta eivät silti välttämättä päde kaikkiin. Toisilla saattaa olla ulosanti sellainen, että vaikka kuinka tuntuisi ulkopuolisen nähden siltä, että todistajaa johdatellaan, sitä ei välttämättä tapahdu.

- **testit ja tulokset antavat vain suuntaa**

Opinnäytetyössä kerrotut koeasetelmat antavat suuntaa. Vaikka testien lopputulokset voivat olla aika yksimielisiä, poikkeuksia on. Yhdessäkään opinnäytetyön lähteenä olevassa teoksessa esitellyssä testissä tai kokeessa ei saatu sataprosenttista tulosta.

- **samoja päätelmiä useista lähteistä**

Teoriat ja johtopäätökset valemuistoihin liittyvistä ilmiöistä ja mekanismeista olivat monessa eri lähteessä samoja. Voikin siis olettaa, että esitellyt teoriat ovat suhteellisen luotettavia. Toisaalta monessa lähteessä oli toissijaista tietoa, ja alkuperäinen tieto oli samasta lähteestä. Kuitenkin yleinen käsitys asioista oli kaikissa sama.

- **muistin toimintaa fysiologisesti ei tarvitse arvioida → aivot pääsääntöisesti samanlaiset kaikilla**

Muistin fyysistä toimintaa ei tarvitse juuri arvioida luotettavuuden osalta. Lähteistä sai sellaisen käsityksen, että aivojen toiminta muistin osalta on kaikilla ihmisillä perusteiltaan samanlainen. Tietenkin pieniä eroja voi aina olla.

6.2 Toteutus

Työn toteutusta miettiessäni, päädyin kirjallisuuskatsaukseen. Tutkimuksen tekeminen aiheesta vaatisi huomattavasti enemmän perehtyneisyyttä aiheeseen, ja se olisi aiheen luonteen kannalta vaikeasti toteutettavissa. Löysin paljon aiheeseen liittyvää materiaalia ja löysin niistä mielestäni tärkeimpiä työn kannalta. Tutkimuksia käsittelemästäni aiheesta on todella paljon. Niitä jäi, ja oli pakko jättää huomioimatta

aiheen rajallisuuden ja opinnäytetyön laajuuden takia. Työn tarkoitus on kerätä aihetta käsittelevää materiaalia yhteen, ja toimia tukena poliisin työssä koko esitutkinnan ajan.

Onnistuin opinnäytetyötä tehdessäni mielestäni pysymään hyvin rajatussa aiheessa. Tein aiheeseen liittyvän tietokantahaun, ja etsin materiaalia lisäksi kirjallisuudesta. Ajatus oli esitellä aihetta, esitutkintaa hieman, ja kertoa näiden yhtymäkohdista antaen samalla oman näkökantani menetelmiin, joilla on mahdollista parantaa poliisin työskentelyä. Onnistuin hyvin löytämään teoriapohjaa ja vastauksia kysymyksiini, sekä lopulta päättämään lopputulosta parantavia keinoja. Löysin myös poliisin näkökulman aiheeseen hyvin. Vaikka lähdemateriaali paikoitellen esitteli asiat poliisin näkökulmasta, onnistuin tuomaan siihen omaa pohdintaani asiasta.

Jouduin etsimään paljon lähteitä työn ohessa. Osa lähdekirjallisuudestani pohjautui muihin lähteisiin, joten jouduin etsimään paljon alkuperäistä tietoa. Onneksi sain tähän apua ammattilaiselta. Käytin myös internettiä avuksi, vain tukemaan teoriapohjaa ja poliisin näkökulmaa aiheeseen.

Sain kasattua loppujen lopuksi selkeän kokonaisuuden aiheesta. Mielestäni se on hyvin ymmärrettävissä ja selkeästi kirjoitettu, jotta lukija helposti ymmärtää lukemaansa. Ei siis tarvitse olla psykologi ymmärtääkseen työtä.

Opinnäytetyö käsittelee kaiken kaikkiaan poliisille tärkeää aihetta, jolla voi olla suuri merkitys esitutkinnan kannalta. Opinnäytetyö on varmasti hyödyksi niille, joilla ei ole mitään aiempaa tietoa aiheesta. Ainakin työ herättää ajatuksia lukijassa ja toivon mukaan miettimään omaa työtään hieman eri kantilta. En tyytynyt pelkästään esittelemään aihetta, vaan halusin tuoda esille omat johtopäätökseni. Lukija voi lukemansa perusteella päätellä itselle sopivia metodeja.

6.3 Jatkokehitys

Opinnäytetyötä on mahdollista lähteä jatkamaan ja jalostamaan eteenpäin. Kuten kerroin aiemmin, ei Poliisiammattikorkeakoululla käsitellä aihetta kovinkaan paljoa. Huomasin opinnäytetyötä tehdessäni, että aiheesta on tehty paljon monenlaisia tutkimuksia. Tutkimusten ja materiaalin perusteella olisi mahdollista tehdä jonkinlainen opetuspaketti, josta kävisi ilmi tiivistetysti tärkeimmät kohdat.

Koulutuspaketin voisi opettaa amk tason opiskelijoille ja tai aiemman peruskurssin käyneille opiskelijoille. Toinen vaihtoehto on tehdä syvempi katsaus asiaan ja opettaa se erilaisilla jatkokursseilla.

Aihetta voi myös syventää asiantutijan avustuksella poliisin tarpeita palvelevaksi tutkimukseksi, josta voisi myös tehdä koulutuspaketin. Tutkimusta voisi syventää haastattelemalla tai tekemällä kyselyn poliisin henkilökunnalle. Näin saataisiin parempaa kokonaiskuvaa vallitsevasta tilanteesta.

7. LÄHTEET

C.J. Brainerd & V.F. Reyna, 2005: The Science Of False Memory, Oxford psychology series. New York, Oxford University press

Daniel L. Schacter, 1996: Muisti, Aivot, mieli ja menneisyys. Tommi Ingalsuo, Maarit Toivonen. Helsinki, Terra Cognita oy

Daniel L. Schacter, 2001: Muistin seitsemän syntiä, Miten aivot muistavat ja unohtavat. Kimmo Pietiläinen. Helsinki, Terra Cognita oy

ETL 805/2011

Inhimillinen tekijä: Muisto vai valemuisto? Julkaistu 22.04.2016

<http://yle.fi/aihe/artikkeli/2016/04/22/inhimillinen-tekija-muisto-vai-valemuisto>

Jaana Haapasalo, Kari Kiesiläinen, Johanna Niemi-Kiesiläinen 2000: Todistajanpsykologia ja todistajankuulustelu. Helsinki, Lakimiesliiton kustannus

Köhnen G. & Brockman C. 1987: Unspecific postevent information, attribution of responsibility, and eyewitnessperformance. Applied Cognitive Psychology

Loftus E.F. 2003: Make-Believe Memories. University of California, Irvine. Nina Berg <https://niinaberg.com/kirjasto/loftus-uskotellut-muistot/>

Loftus E.F. 1996: Eyewitness testimony. Cambridge,MA Harvard university press

Loftus E.F. 1996: Memory distortion and false memory creation. Bulletin of the American academy on psychiatry and the law, 24, (3) ,281-295

Loftus E.F. & Doyle J.M. 1997: Eyewitness testimony: Civil and Criminal. 3.painos. Charlottesville, VA, Lexis Law

Loftus E.F. & Zanni G. 1975: Eyewitness testimony: The Influence on the wording of a question. Bulletin of the Psychonomic society

Miksi poliisi-kuulusteluja ei tallenneta Suomessa? Helsingin Sanomat 2014
<http://www.hs.fi/kotimaa/art-2000002766294.html>

Palmgren G. 2016: Muisto muuntuu ja voi joskus jopa hävitä
<http://tieku.fi/ihminen/aivot/muisto-muuntuu-ja-voi-joskus-jopa-havita-0>

Product Knowledge, Hermann Ebbinghaus and the 'Forgetting Curve, 2014
<http://www.letsoutsell.com/2016/10/product-knowledge-hermann-ebbinghaus-forgetting-curve/>

RL (24.7.1998/563

Satu Rantaeskola (Toim.) 2014: Esitutkintalaki – Kommentaari. Tampere, Juvenes print

Valteri Arstila, 2014: Vaikuttaako muisti havaintoihin? Julkaistu teoksessa Jani Hakkarainen, Mirja Hartimo, Jaana Virta (Toim.), 2004: Muisti, Acta Philosophica Tampereusia vol. 6. Tampere, Tampere University press. s.191-199

Virpi Kalakoski, 2014: Miksi muisti pettää? Muistin rajoitukset kognitiivisen psykologian näkökulmasta. Julkaistu teoksessa Jani Hakkarainen, Mirja Hartimo, Jaana Virta (Toim.), 2004: Muisti, Acta Philosophica Tampereusia vol. 6. Tampere, Tampere University press. s.15-30